

İŞLEVSEL DİL BİLGİSİNİN TÜRKÇE ÖĞRETİMİNDEKİ YERİ

Adem İŞCAN*

Özet: Türkçe dil bilgisi öğretimi, öğrencilerin dil bilgisi kurallarını ezberlemelerinden çok Türkçeyi her ortamda rahatlıkla kullanmalarını amaçlamaktadır. Bu nedenle geleneksel dil bilgisi yöntemlerinin dışında dil bilgisi kurallarının işlevsel olarak öğrencilere sunulması oldukça önemlidir. Bu çalışmada, Türkçe dil bilgisinin işlevsel yönleri üzerinde durulmuş, örnekler verilerek konu ile ilgili değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşlevsel, dil bilgisi, Türkçe öğretimi

I. Giriş

Dilimizde işlev sözcüğü iki anlamda kullanılmaktadır: 1. Dilin, dil birimlerinin dış dünya, düşünce, konuşan bireyler vb. açısından yerine getirdiği, üstlendiği iş; dilin, dil birimlerinin belli bir amaçla kullanılışı. 2. Bir tümede bir dil biriminin öbür birimlerle ilişkisi aracılığıyla yerine getirdiği iş, görev (Vardar vd.,1998:128).

Dilin işlevi, bir sözcenin ya da kullanılan herhangi bir dilsel birimin amacıdır. Dil içinde ya da dil öğretiminde, dilin işlevleri genellikle davranış kategorileri biçiminde algılanır: rica etmek, özür dilemek, şikâyet etmek, bir şeyi ya da kendisini savunmak, vd. Bir dilin ya da bir sözcenin işlevi/ işlevleri o sözcenin yapısı incelenerek belirlenemez. Önemli olan, dilin işlevsel olarak kullanılmasıdır, dil ile bir şey yapmak ya da sizi dinleyenleri etkileyerek onların bir eylemde bulunmalarını sağlamaktır (Kılıç, 2002:31).

İşlevsel dil bilim, dildeki öğeleri ve bunların bağıntılarını, bildirişimdeki işlevleri açısından ele alan, dil olgularının saptanmasında ve değerlendirilmesinde bildirişim işlevine öncelik ve ayrıcalık tanıyan, dilsel betimlemeyi bu kavram aracılığıyla gerçekleştirmeye özen gösteren yapısal dil bilim akımıdır. Yöntemsel bakımdan temel kural, olguların bildirişim gereksinimini karşılamadaki yerini, görevini belirlemek, buna bağlı olarak da dil dizgesi içindeki konumunu saptamaktır (Vardar vd.,1998:129).

İşlevsel dil bilgisi ise bir dilin görev ve anlam elemanlarının belli bir metin parçasında kullanımını, niçin seçildiklerini, hangi işlevleri yerine getirdiğini tespit etmeye çalışır. İşlevsel dil bilim bütün dilleri incelerken işlevsel dil bilgisi bir dili inceler ve onun üzerine yoğunlaşır. İşlevsel dil bilgisi, dildeki görev ve anlam elemanlarının (ses, ek, sözcük, sözcük grubu, cümle, cümlenin öğeleri) hangi işlevleri yerine getirdiğini tespit etmeye çalıştığına göre biz de bu elemanların hangi işlevleri olduğunu belirlemeye çalışalım:

---

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçe Eğitimi ABD

A) Ses Bilgisi

Dilin temel birimi ses olduğuna göre öncelikle ‘ses’ in işlevine bakmak gerekir. Ses, dilin temel birimi olduğu için ses’in olmadığı yerde dil de yoktur. Bu yüzden dilin tanımı yapılırken ses, tanım içinde özellikle vurgulanmaktadır (Sağır,2002: 41). Ses bilgisi, bir dilin seslerini; oluşmaları, boğumlanma özellikleri, sözcüklerdeki sıralanışları, yüklendikleri görevler ve uğradıkları çeşitli değişimler açısından inceleyen dil bilgisi koludur (Korkmaz; 1992: 128).

Ses bilgisi öğretiminde kavratılmaya çalışılan başlıca konular şunlardır: Ses değişmesi: biş>beş, yaşıl>yeşil. Ses olayları: a) ses türemesi: limon> i + limon b) ses düşmesi: gönlü → gönül + ü. c) ses benzeşmesi: saat + ci → saat + çi. Ses uyumu: a) Ünlü uyumu: altıncı, defter. b) ünsüz uyumu: kitap< kitabı, ağaç< ağaç+ ta gibi.

Türkçe eklemeli bir dil yapısından olduğundan, gerek kelime yapımında gerekse kelimeleri kullanım alanına çıkararak dilin işletilmesinde eklerin çok geniş ve önemli bir payı vardır (Korkmaz; 2003: 15–16). Örneğin; la eki: baş+la-, tuz+la-, babam+la; da eki: ev+de, göz+de(kız) gibi.

Ses bilgisi öğretiminde yaşanan başlıca sorunları şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

1) Dilde temel birim sestir, harf diye bir birim söz konusu olamaz. Dolayısıyla da dil eğitimi ve öğretiminde harf teriminin yeri yoktur. Sesleri çeşitlendirip belirtirken, “harf” terimi asla kullanılmamalıdır. Birçok dil bilgisi kitabında, yazılı ve sözlü ifadelerde geçen “sesli harf, sessiz harf”, “ Türkçede başta bulunan harfler, bulunmayan harfler” gibi kullanımlar yanlıştır. “ Ses” ile “ harf” ayrı terimler ve ayrı kavramlardır.

2) “ Türkçedeki 29 harfin 8’i ünlüdür.” ifadesi yanlıştır. Türkçede değil, Latin asıllı Türk alfabesinde 29 harf vardır. Yine harf, ünlü değildir. Türkçede her sesin bir harfe ya da her harfin bir sese karşılık olduğundan bahsetmek doğru değildir.

3) Büyük Ünlü Uyumu, Küçük Ünlü Uyumu başlıkları altında Türkçenin bu önemli ses özellikleri öğretilmeye çalışılmaktadır. Bu özellikleri bilmek önemlidir, ancak öğrencilere “ Bu özellikleri bilmeniz niçin önemlidir?” denildiğinde hiçbir öğrenci bu soruya doğru cevap verememektedir. Türkçeyi diğer dillerden ayıran özellikler olarak, bu uyumların bilinmesinin gerektiği öğrencilere vurgulanmalı, uyum özellikleri de bu çerçevede kavratılmalıdır (Sağır, 2002:43–44).

Ses bilgisi Türkçe eğitiminde oldukça önemlidir, özellikle sözlü anlatım çalışmalarında ses bilgisinin önemi ortaya çıkar. Bu çalışmalarda öğrencilerin düzgün konuşmaları, sözcükleri doğru telaffuz edebilmeleri temel amaçlar arasındadır. Bu yüzden ses bilgisi konularının öğrencilere iyi kavratılması, öğrencilerin standart Türkiye Türkçesi ile konuşması ve ağız özelliklerine yer vermeden duygu ve düşüncelerini aktarması bakımından önemlidir.

B) Sözcük Bilgisi

Sözcük bilgisi öğretimi Türkçe eğitiminde önemli bir yere sahiptir. Sözcükler, dilin temel öğeleridir. Sözcüklerden yararlanmadan cümle kurmak, yeterli bir anlatıma ulaşmak olanaksızdır. Varlıkları, kavramları karşılayan sözcükleri tanıyıp yeri geldiğinde de doğru yerde, doğru olarak kullanmak çok önemlidir (Sağır, 2002:44).

Sözcük türü bakımından sözcükleri iki grupta toplamak mümkündür: İsim ve fiil. Sözcükleri tek başlarına düşünürsek bir sözcük ya isim ya da fiil olur. İsimler, başka bir ismi belirterek ya da niteleyerek sıfat; başka bir ismin yerine geçerek zamir; fiilleri, fiilimsileri, zarfları, sıfatları zaman, durum, ölçü gibi özellikler bakımından tamamlayarak zarf olup söz diziminde yer alırlar. Yine edat, bağlaç gibi sözcük türleri de Türkçenin söz dizimi içinde bu adları alırlar. Bu bakımdan öğrencilere öncelikle öğretilmesi, kavratılması gereken sözcük türü isimdir. İsimler iyice tanıtıldıktan sonra yukarıda bahsedilen işlevsel (niteleme, belirtme, yerine geçme, zaman, ilgi vb.) özellikler verilerek sözcük türleri kavratılmalıdır.

Sözcük türleri öğretilirken sadece isim olarak değil, işlevleri ve varlıklarla olan ilişkisi de anlatılmalıdır. Öğrencilere; varlık- isim ilişkisi; varlık- nitelik/ belirtme(sıfat) ilişkisi; varlık- yerine geçme (zamir) , eylem- durum/ zaman/ yer/ miktar vb.(zarf) ilişkileri devamlı hissettirilmelidir (Sağır, 2002: 53) .

Sözcüklerin türünü yer aldığı cümledeki kullanımı belirler. Örneğin; “ O adamı daha önce görmüştüm.” cümlesinde “o” sıfat görevindedir. “ O, bu işi sevmiyor.” cümlesinde “o” kişi zamiri; “ Bu cam değil, o kırık.” cümlesinde “o” işaret zamiridir.

Sözcük grupları, birden çok sözcüğün cümle içinde tek işlevle kullanılacak şekilde bir araya gelmesiyle oluşur (Demir ve Yılmaz, 2003: 201).Örneğin; çamaşır makinesi (ad tamlaması), güzel bahçe (sıfat tamlaması), Ayşe ve Ahmet (bağlama grubu) vb.

Sözcük bilgisi öğretimi sırasında öğrencilerin sözcük dağarcığının zenginleştirilmesi ile ilgili çalışmalar yapılır. Bu çalışmalarla öğrenciler, kullanmakta olduğu sözcüklerin anlamlarını, kullanılışlarını öğrenerek yanlış kullanımları fark edip kendi kendine düzeltme yeteneğini kazanmış olurlar. Sözcük dağarcığının geliştirilmesi için en önemli etkinlik okumadır. Bu etkinlik sırasında öğrenciler sözcük biçimlerini tanır ve farkında olmadan sözcük hazinesini zenginleştirirler. Ayrıca sözcük türlerinin cümle içindeki görevleri ve varlıklarla olan ilişkilerininin kavratılması ile öğrenciler, Türkçenin diğer dillerden farkını ve ayırıcı özelliklerini öğrenmiş olacaklardır.

C) Cümle Bilgisi

Bir dilde, sözcüklerin, sözcük gruplarının cümle ve söz içindeki görevlerini, birbiriyle olan ilişkilerini, sıralanışlarını ve cümle türlerini inceleyen dil bilgisi dalına cümle bilgisi adı verilir (Korkmaz, 1992: 33).

Dil bilgisi kurallarına uygunluk, iyi ve doğru cümlenin temeli demektir. Bir cümlede sözcükler tam ve yerli yerinde değilse, öge eksikliği ya da ögeler arası uyumsuzluk varsa, o cümle dil bilgisi kurallarına uygun değil, demektir (Kavcar, Oğuzkan ve Sever, 1995: 82).

Cümle çözümlemelerinde tümevarım yöntemi uygulanmalıdır. Cümle çözümlemesi bittikten sonra sözcük çözümlemesine geçilmelidir. Çünkü cümlenin kuruluşu ortaya çıktıktan sonra sözcüğün türünü belirlemek kolaylaşır. Cümle çözümlemelerinde ögelerin isminden çok işlevleri ve kullanım alanlarını öğrencilere kavratmak önemlidir. Bu uygulamayı bir örnek üzerinde gösterelim:

Verilen ifade cümlesi: Biz Ankara'ya gittik.

<p>*Cümleye sorular yönelterek ögeleri bul! Cümle kimin hakkında bilgi veriyor? Bizim hakkımızda mı yoksa başkaları hakkında mı? Kim Ankara'ya gitti? Biz Bizim hakkımızda ne söyleniyor? Ankara'ya gittiğimiz. Eksik bilgi: Ne zaman? *İfadeyi genişlet!</p>	<p>Biz geçen yıl Ankara'ya gittik.</p>
<p>İfadeyi düzeltmek: *Ögelerin yerini değiştir!</p>	<p>Geçen yıl biz Ankara'ya gittik.</p>
<p>Eksik bilgi: Ne ile? *İfadeyi genişlet!</p>	<p>Geçen yıl biz uçakla Ankara'ya gittik.</p>
<p>Tamamlayıcı bilgi: Biz kim? * Ögeyi başka bir öge ile değiştir!</p>	<p>Geçen yıl amcam, halam, kız kardeşim ve ben uçakla Ankara'ya gittik.</p>
<p>Tamamlayıcı bilgi: Tam olarak ne zaman? * Ögeyi başka bir öge ile değiştir!</p>	<p>Geçen kış amcam, halam, kız kardeşim ve ben uçakla Ankara'ya gittik.</p>
<p>Tamamlayıcı bilgi: Tam olarak nereye/kime? * İfadeyi genişlet!</p>	<p>Geçen kış amcam, halam, kız kardeşim ve ben uçakla Ankara'daki kuzenime gittik.</p>
<p>Eksik bilgi: Nasıl? * İfadeyi genişlet!</p>	<p>Geçen kış amcam, halam, kız kardeşim ve ben çok rahat bir şekilde uçakla Ankara'daki kuzenime gittik.</p>
<p>Bir cümle içinde acaba çok bilgi verilmedi mi? * Cümleden bilgileri çıkartarak yeni cümleler kur!</p>	<p>Geçen kış amcam, halam, kız kardeşim ve ben uçakla Ankara'ya gittik. Amacımız kuzenimi ziyaret etmektir. Uçak yolculuğumuz çok rahat geçti.</p>

Bu tarz zihinsel işlemler sadece cümlelere değil aynı zamanda bütün dil bilimsel birimlere uygulanabilir. İlköğretim yıllarında özellikle sözcükler, bu uygulamaların çalışılması için uygundur.

Örnek sözcüğümüz “gecelik” olsun:

Hangi gecelik? * Sözcüğü genişlet!	Pembe gecelik
Hangi pembe gecelik? * İfadeyi genişlet!	Annemin pembe geceliği
İfadenin temelinde hangi sözcük var? * Fazla sözcükleri çıkar!	Gecelik
Bu sözcükten başka hangi sözcükler türeyebilir? * Sözcüğü genişlet!	Gecelikler, geceliğim, gecelikle...
Gözlük sözcüğü hangi birimlerden oluşuyor? * Parçalara ayır!	Heceler: gece- lik Yapı taşları: Kök: gece, Yapım eki: - lik Sesler:-----? Harfler: g,e,c,e,l,i,k.

(Yıldız, 2003: 123–124)

Cümle çözümlemelerinden maksat, genelde kurucuları; yüklemi, öznesi, nesnesi, tümleci açıkça belli cümlelerde, o kurucuların altına yüklem, özne, nesne, tümleç yazmak değildir. Önemli olan yüklem- özne, yüklem- nesne, yüklem- tümleç ilişkilerini kavrayarak, bu öğeler arasındaki söz alış verişini görmek, sonra da isimlendirmektir. Önemli olan, öğrencinin doğru, düzgün ilişkiler kadar anlatım bozukluğu olan cümlelerdeki kusurlu ilişkileri de fark ederek, kendi yazılarında o yanlışlara düşmemesidir. Yüklem olan sözcük ya da sözcük grubuna yüksek sesle “ Kim?, Ne?”; “Kimi?, Neyi?”; “Kime?, Neyi?”; “Kime?, Kimde?, Kimden?, Neye?, Neden?, Nereye?, Nerede?, Nereden?” ; “Nasıl?, Niçin?, Ne şekilde?, Ne ile?, Ne zaman?, Hangi sebeple?” sorularını sorarak, doğru cevabı veren kurucu kadar, anlatım bozukluğu sebebiyle cevap veremeyen öge yanlışını görebilmektir (Sağır; 2002:55).

II. Sonuç

Türkçe dil bilgisi öğretiminin amacı, dilin kurallarını belletmekten ziyade, Türkçenin her ortamda rahat bir şekilde kullanılmasını sağlamaktır. Demek ki, amaç dil bilgisi öğretmek değil, içinde yaşanan dili kavratmaktır.

Günümüzde dilsel birimlerin incelenmesi için uygulamalı bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yaklaşımda dikkat edilmesi gereken iki önemli konu vardır: Birincisi, uygulama sırasında yapılacak her etkinliğin somutlaştırılarak sunulmasıdır. Diğeri ise, bu etkinliklerin öğrencilerin zihinsel ve psiko-sosyal gelişim düzeylerine uygun olarak kavratılmasıdır. Bu şekilde yapılacak uygulamalı çalışmalarla sadece dil bilgisi edinimi sağlanmaz, aynı zamanda öğrenme işleminin nasıl gerçekleştiği de öğrenilir.

İşlevsel dil bilgisi, gerek anlambirimlerin gerek biçimbirimlerin, gerekse sesbirimlerin anlamsal değerlerine inerek dildeki fonksiyonlarını belirler. Bundan dolayı dil öğretiminde dil bilgisinin işlevsel yönünü ön plana çıkaran metotların kullanılması, özellikle Türkçe dil bilgisi öğretiminde sağlıklı ve kalıcı sonuçlara ulaşmamızı sağlayacaktır.

Abstract: Teaching of Turkish Grammar aim at students' practising it in every possible milieu rather than memorizing the grammar rules. For that reason, functionally presentation of the grammar rules to the students rather than conventional grammar methods is highly important. In this study, it is focused on the functional features of Turkish grammar and an evaluation on the subject is presented with examples.

Key Words: Functional, grammar, teaching of Turkish

Kaynakça

- Demir, Nurettin; Yılmaz, Emine;(2003), Türk Dili, Grafiker Yay., Ankara.
Kavcar, Cahit; Oğuzkan, Ferhan; Sever, Sedat;(1995), Türkçe Öğretimi, Engin Yay., Ankara.
Kılıç, Veysel, (2002), Dilin İşlevleri ve İletişim, Papatya Yay., İstanbul.
Korkmaz, Zeynep,(1992), Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK Yay., Ankara.
-----, (2003), Türkiye Türkçesi Grameri(Şekil Bilgisi), TDK Yay., Ankara.
Sağır, Mukim, (2002), İlköğretim Okullarında Türkçe Öğretimi, Nobel Yay., Ankara.
Vardar, Berke; Güz, Nüket; Huber, Emel; Senemoğlu, Osman; Öztokat, Erdim; (1998), Açıklamalı Dil bilim Terimleri Sözlüğü, ABC Kitabevi, İstanbul.
Yıldız, Cemal, (2003), Ana Dili Öğretiminde Çağdaş Yaklaşımlar ve Türkçe Öğretimi, PegemA Yay., Ankara.